

OB POSKUSNEM SNOPIČU SLOVARJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Slovar slovenskega knjižnega jezika, ki ga pripravlja slovarska sekcija Inštituta za slovenski jezik SAZU, obeta, da bo doslej največje kolektivno delo v slovenskem jezikoslovju. Ker se kolektiv, ki slovar pripravlja, zaveda vloge tega dela tako za slovensko javnost, ki ji je delo v prvi vrsti namenjeno, kakor za slovensko in neslovensko slavistično znanost, in ker je navada, pretresti vprašanja redakcije takega dela v javnosti, je izdal poskusni snopič z namenom, da strokovnjaki in nestrokovnjaki povedo svoje mnenje o tem, ali je tako zasnovan slovar zadovoljiv in ali informacije ustrezajo porabniku. Obenem je v JiS IX/6 zastavil vrsto konkretnih vprašanj javnosti glede vsebine in tehnike dela za slovar.

Te pripombe so skromen poskus ustreči prošnji po te vrste pomoči.

Zasnovane so v prvi vrsti ob problematiki samega poskusnega snopiča, le v zaključku bežno odgovarjajo na nekatera izmed vprašanj, ki so zastavljena v JiS.

Iz uvoda je mogoče razbrati tri osnovne zahteve, ki naj jim slovar ustreže. 1. »Slovar je namenjen praktični rabi.« 2. »Po funkciji bo slovar informativno-normativen.« 3. »Torej bo na široko in objektivno predstavil splošno, sodobno knjižno rabo in jo razložil.« Ob teh osnovnih zahtevah in njih realizaciji v gradivu poskusnega snopiča je treba na nekatera vprašanja kljub obravnavam v razgovorih in tisku še posebej opozoriti.

I.

Cilj slovarja je *praktična raba*. Ta cilj pogojuje predmet obravnave in metodo dela. Vendar se postavlja prvo vprašanje, kaj je to praktična raba. Kdo bo potrošnik takšnega slovarja in kakšna naj bo informacija o besedah, ki jo ta potrošnik potrebuje? Na nekem mestu v uvodu poskusnega snopiča beremo, da naj bo slovar razumljiv povprečnemu izobražencu s srednješolsko izobrazbo. Pravilno je, da je s tem postavljena meja razumljivosti: slovar mora biti jasen in enostaven in pregleden. Toda jasno je, da ga bodo uporabljale predvsem tri skupine porabnikov: 1. pišočiljudje brez slavistične (jezikoslovne) izobrazbe, tj. književniki, publicisti — znanstveniki, novinarji itd., 2. lektorji in učitelji z ustrezno strokovno izobrazbo, 3. tuji znanstveniki-jezikoslovci. Ta publika mora dobiti na primerni ravni vse potrebne informacije o slovenskem slovarju. Če naj slovar ustreže temu svojemu namenu, mora obravnavati gradivo s tako strokovno utemeljenostjo, kot jo zahteva moderno leksikografsko delo. Zaradi tega utegne pomeniti cilj praktične rabe nevarno past za sestavljalce: že v začetnem pristopu utegnejo zaradi tega varljivega cilja opustiti celo vrsto zahtev, ki bi jih pri slovarju morali upoštevati ne glede na to, kakšnemu namenu naj slovar služi. Osnovna naloga slovarja je pokazati *pomen* besed, zvez in fraz, stilistično vrednost tega gradiva, rabo v stavku, ob tem pa tudi morfologijo

besed, kolikor je to nujno potrebno za siceršnje razumevanje. Pomenski strukturi jezika je treba podrediti vse druge informacije o besedah. Vendar je ob uvodu v poskusni snopič čutiti bojazen, da bi utegnilo biti »tako imenovano logično razporejanje« v okviru enega gesla oziroma pomena močno subjektivno. Ker se je želela redakcija temu »subjektivizmu« ogniti, je nadomestila to »logično razporejanje« z »objektivnejšim prijemom«, ki se opira na »slovniško zgradbo in abecedo«. Zdi se, da pomenijo ti poskusi beg pred napori za ustvarjanje semantičnega sistema ob besednem gradivu. In vendar zahteva predmet slovarske obdelave — beseda — za svojo osnovo predvsem pomenski kriterij. Morda je škoda, da se sestavljalci slovarja pri poskusih za sestavo slovarja prav glede tega niso bolj oprli na nekatere novejša slovarja sodobnih jezikov, ki v prvi vrsti upoštevajo semantični kriterij, med drugim na odlični slovar sodobnega nemškega jezika, ki od leta 1961 izhaja pri nemški akademiji znanosti v Berlinu (Wörterbuch der deutschen Gegenwartsprache, 1. — 9. Lieferung, Akademie-Verlag — Berlin, 1961 d.). Gradivo za oba slovarja je sicer podobno sestavljeno, vendar je nemški slovar, čeprav je namenjen širokim krogom, kot je v uvodu posebej poudarjeno, v prvi vrsti znanstveni slovar. Zaradi tega so v nemškem slovarju kriteriji, ki jih postavlja sodobno jezikoslovje sleherni slovarski obdelavi, lahko že v uvodu in pri sestavi člankov jasno postavljeni, želja po razumljivosti širokim krogom pa preprečuje, da bi bila pojasnila pretežka.

Nemški slovar poudarja že na začetku uvoda tudi pomembnost dokumentiranega citata za uporabnika v znanosti in šoli.

In tu smo tako pred pomembnim problemom. Kakšno vrednost ima za uporabnika, ki bi se želel hitro seznaniti s širšim kontekstom citata, nedokumentiran citat? Ali bi to res tako zelo obremenilo gesla? Zdi se, da bi primerno šifriranje ne zavzelo preveč prostora, potrebno pa bi bilo tudi citate smotrnejše izbirati. Poskusni snopič jih povsem pravilno navaja v večjem številu tam, kjer opis pomena ali funkcije ne zadostuje za poznavanje funkcioniranja besede, na primer pri veznikih ali predlogih. Sicer pa je za običajno, nevtralno pomensko stopnjo navajanje citatov povsem odveč. Bolj važno je, da so s citati označeni primeri, ki se kakorkoli pomensko diferencirajo ali so stilno označeni. Seveda ta pripomba ne pomeni, da naj bo potemtakem to slovar posebnega slovenskega knjižnega jezika, opozoriti hoče le, da je glede na prostorsko in časovno omejenost slovarja smotrna izbira citatov nujna. Ob geslu *beseda* v poskusnem snopiču pa se tako vprašamo, kakšno vrednost ima citat iz Tavčarja: *Zemlja domača ni prazna beseda*. Na svojem mestu pomeni isto kot *beseda* v prvem citatu (iz Kardelja: *beseda narodnost . . .*), namreč *pojem*, s tem pa pomeni nekaj drugega kakor izraz »beseda« v večini zvez in fraz, ki citatoma sledijo. Izraz »prazna beseda« je danes razen tega po pomenu zelo blizu terminu (pomensko) izpraznjena beseda (mot vide), ki ga uporabljamo v jezikoslovju in tudi v nekaterih drugih strokah. V Tavčarjevem citatu to seveda še ni termin, vendar tudi ne pojasnjuje rabe zvez in iztržkov, ki citatu sledijo. Prav tako je dvomljiva vrednost citata iz Ingoliča *Tu bo rekla še mama svojo besedo!* ob pomenu (opisu pomena?) *odločanje, veljava*. Ker ne poznamo mesta, od koder je citat zajet, ne vemo, ali gre res za navedeni pomen ali samo za z besedami izraženo dopolnilo h glagolu reči (sin. *mnenje: tu bo rekla še mama svojo mnenje*), kar pa nikakor ne pomeni istega kot *Tu bo še mama odločila*. Ker za pomen ni nevažen tudi adverb *še*, moramo poznati mesto citata. Ob istem geslu je pod pomensko skupino *dar govora* nedokumentiran citat iz Cankarja *Govori, komur je beseda*

dana! Ker citat ni dokumentiran, je treba na besedo verjeti, da je navedena presoja pomena pravilna. Poleg *dar govora* bi lahko sklepali na pomen *znanje govora* ali kaj podobnega, česar sama zveza *dar govora* ne vsebuje.

Na tem mestu naj navedemo še vprašanje citiranja starejših avtorjev. Prav je, da upošteva slovar tudi našo literarno tradicijo, vendar je za današnjo in docela splošno rabo nesmiselno citirati Jurčiča, saj utegne že sama navedba starejšega avtorja za običajno rabo zavesti pozornega uporabnika v drugačno vrednotenje primera, kot je nameravala redakcija. Zato bi bilo na primer za docela splošno rabo veznika *a* verjetno bolj na mestu citirati kakega novejšega avtorja, in ne ravno Jurčiča (*Družil se je z vsemi, z bogatimi in ubožnimi, a posebno zaupljiv prijatelj ni bil nikomur.*). Čeprav kaže poskusni snopič v primerjavi s prvo obdelavo treh gesel, o kateri je spomladi 1963 razpravljal ožji krog strokovnjakov, velik napredek, bo najbrž vprašanje smotrne izbire citatov ob posameznih avtorjih eno izmed najtežjih vprašanj, ki jih bo morala rešiti slovarska delavnica slovenskega knjižnega jezika.

Obe osnovni zahtevi, zahteva po znanstveni informaciji, ki naj temelji na pomenu, in po dokumentaciji, ki naj bo prav tako znanstvena, najbrž ne bi bili v nasprotju s ciljem slovarja: praktično rabo. Saj je praktična le tista informacija, ki je čimbolj natančna in za vse uporabna.

II.

Po svoji funkciji bo slovar *informativno-normativen*. Tudi ta zahteva terja znanstveno obravnavo gradiva. Informacija je lahko norma samo takrat, kadar je tako izčrpna in natančna, kot je lahko glede na obstoječo stopnjo jezikoslovja določenega jezika.

Pri tem je osnovno, da je informacija zasnovana na *enotni jezikovni bazi* in na *enotnem jezikoslovnem konceptu* in ne na neorganskem skupku najrazličnejših kriterijev.

Ob uvodu v poskusni snopič in ob razporeditvi gradiva se je treba ustaviti prav ob teh vprašanjih. Pričakovali bi, da bo uvod v poskusni snopič razgrnil pred javnostjo jezikoslovni nazor slovarskega kolektiva in redakcije ob podrobni predstavitvi redakcijskih kriterijev, kot je to značilno za druge podobne slovarje (omenjeni nemški, zadnji češki slovar, poljski akademski slovar itd., celo Pleteršnik!), in bi ob tem pokazali, katere so tiste posebnosti, ki ločijo slovenski slovar od drugih podobnih del. Toda uvodne besede v poskusni snopič slovenskega slovarja so razmeroma skope in bolj poročajo o dosedanjem načinu pridobivanja gradiva, o notranjem ustroju posameznih člankov pa govore samo med vrsticami, ko naštevajo nekatere tehnične elemente označevanja. S tem žal samo od zunaj odpirajo vrata v slovarsko delavnico in se pripombe zaradi tega ne morejo globlje dotakniti osnovnih načel slovarja, ker bi bilo mogoče ta načela iz uvoda in iz navedenega gradiva pač na različne načine razlagati.

Prvi pomislek se vzbuja ob gradivu. Potrebno bi bilo, da bi izvedeli, od kod vse je zajeto gradivo in kako je zapisano v slovarski arhiv (na listke). Važno bi bilo tudi vedeti, koliko odstotkov gradiva je dokumentiranega in ali je v presesu za slovar upoštevano tudi nedokumentirano gradivo, v kolikšni meri in zakaj. Ob navedbi popolnih izpisov v JiS IX, 6, s. — platnice 3 se sprašujemo, zakaj je izbor popolnih izpisov skoraj v enakem razmerju zajel starejša dela

kot avtorje po Cankarju (če štejemo Cankarja k novejšemu obdobju, sicer prevladuje število starejših del), in zakaj ni s popolno ekscerpcijo zajet niti en pisec mlajše, povojne generacije. Seveda bi bilo treba upoštevati Župančiča tudi s popolnim izpisom, če je bil upoštevan Finžgar! Prav tako bi bilo pričakovati popolni izpis kakega drugega strokovnega dela, in ne samo študij iz družboslovja. Razen tega bi bilo zanimivo vedeti, ali bo pri tej koncepciji slovarja ostala dokumentacija v listkovnem arhivu Inštituta za slovenski jezik v taki podobi, kot je prišla v slovar, da bi bilo mogoče citate vsaj v arhivu hitro preveriti.

Če podrobneje primerjamo stališča sestavljalcev slovarja v uvodu z realizacijo teh stališč ob posameznih geslih, se vzbuja pomislek o tem, ali je teoretično dovolj premišljeno vprašanje razmerja med semantično in sintaktično ravnino v jeziku. Ta občutljiva relacija namreč ne prenese mehaničnega naštevavanja sintaktičnih zvez po abecednem redu, ker pride do podobnih nesmislov, kot je naslednji ob glagolu *biti*, *bijem*: zveza *toča bije* je verjetno iztržek, lahko je brez dopolnila, zato pa bi pričakovali ob tem nemara primer *dež bije ob okna* in morebitne druge zveze s podobnim pomenom. Tako pa so zveze razporejene po abecednem redu predlogov (!): *trušč bije na ušesa*, *dež bije ob okna*, *to bije zdravi pameti v obraz*, *ostra luč bije v oči*. Ne le da so zveze s podobnim pomenom kot *dež* in *toča* ločene, prav tako je brez reda abstraktno pomešano s konkretnim (uvrstitev fraze *to bije zdravi pameti v obraz* med same zveze s konkretnim pomenom glagola *biti*, *bijem*). O tem razporejanju bo še govora, zlasti v razpravi ob geslu *beseda*.

Morda bi morali na prvem mestu v tem prikazu problemov omeniti še potrebo po hierarhiji pomenov pri besedah z več pomeni. Težnja slovarja je, da pridejo na prvo mesto bolj splošni pomeni, ki so več rabljeni, na drugo in nadaljnja pa manj rabljeni pomeni (primer veznik *ako* itd.). Ob geslu *brada* se zdi, da princip, po katerem so na prvo mesto postavili *dlakava rast* in na drugo *del telesa*, ni bil najbolj premišljen. Če drugače ni mogoče, bi bilo v takem primeru najbrž najbolje kot v primeru *avto* uvesti različne številke za vsako pomensko zvezo posebej.

V zvezi z lingvističnim nazorom redakcije je treba na tem mestu omeniti tudi problem kvalifikatorjev. Uvod jih sicer omenja, in sicer podobno, kot smo vajeni v drugih uvodih, le da spet nekako naštevaje in ne dovolj razčlenjeno. Kaže, da zadostuje, da je določena zveza sestavljena po nekem modelu, in že je sintaktična. To je sicer v najširšem pomenu besede res, vendar je prav tako res, da so sintaktične glede na jezikovno zgradbo vse besede, ki jih slovar razlaga, z omejitvijo celo medmeti. Prepogosto uporablanje pojma sintaktično postane lahko v taki, ne dovolj pojasnjeni rabi prazno, še posebej, ker ga uvod ne razlaga dovolj natančno. V zvezi s tem se je že Jakopin v JiS IX, 6 dotaknil vprašanja tako imenovanih »brezpomenskih« besed, ki imajo v jeziku samo sintaktično funkcijo, to je predlogov in veznikov. Toda ker so tako predlogi kot vezniki izraz ne le sintaktičnih odnosov, ampak tudi pomena teh odnosov, je njih »sintaktična funkcija« hkrati tudi »semantična funkcija«. Značilno zanje je predvsem to, da se rabijo z več pomeni, to pa je v bistvenem nasprotju z oznako brezpomenske besede, kakor jim pravi uvod v poskusni snopič.

Podobno so najbrž premalo premišljeno uporabljene kvalifikatorji ob zvezah tipa *avtocesta*, češ da prvi del »nastopa tudi kot nesklonljiv pridevnik«

(kvalifikatorji za to ob samem geslu). Za vse je v jezikovnem občutku jasno, da je *avto* enako kot *kino* samostalniški tudi v zvezi *avto cesta* ali *kino dvorana* (enako *alfa* v zvezi *alfa žarki* ali *mož* v zvezi *mož beseda*), le da ima v zloženki drugačno funkcijo, kot jo ima kot samostojen stavčni člen (funkcija determinatorja, podobno, toda samo podobno, kot jo ima pridevnik). To pa še zdaleč ni dovolj, da bi zgolj po funkciji določali tudi besedno vrsto, posebej še, ker so tako sestavljene besede značilne za besedno tvorbo zadnjega časa v večji meri kakor prej, čeprav tudi že od prej poznamo besedne zveze tipa *žal beseda* ali *fejst fant* itd., kjer je v prvem primeru nesklonljiva beseda iz različnega besednega gradiva.

Naslednji kvalifikatorji sicer označujejo besede glede na čas nastanka, vendar so posredno tudi kvalifikatorji stilnih plasti. Poskusni snopič pravi, da so besede oziroma zveze (!), ki so nastale v novejšem času, neologizmi. Beseda neologizem pomeni na novo nastalo besedo. Ob rabi v poskusnem snopiču se je treba vprašati, glede na kaj je ta beseda nova. Zdi se nam, da bi bilo potrebno imenovati neologizme besede, ki jih jezik še čuti kot tuje, nenavadne, ki še niso docela prodrle. Morda bi bil boljši kvalifikator *novejše* ali kaj podobnega. Preden bo slovar izšel, bo takle neologizem, kolikor se bo prijel, že zdavnaj ustaljen in bo kvalifikator stilne plasti zgrešil svoj namen. Izraza neologizem pa bi ne smeli uporabljati za zveze: ob zvezi *dela na to, da* imamo namreč v oklepaju opombo, da je zveza *dela na tem, da* neologizem. Ne da bi se hoteli spuščati v upravičenost takega razporeda, se vendarle zdi, da bo kvalifikacija do izida slovarja že zdavnaj zastarela. Isto velja za zvezo *stol, čigar noga* — in morda še za katero.

Ker spada časovna opredelitev ne samo v označevanje plasti tako imenovane dinamične sinhronije jezika (istočasne pri sonavzočnosti jezika različnih generacij), ampak kot rečeno tudi v označevanje stilnih plasti jezika, bi bilo treba najbrž zelo natanko razložiti, kakšna je razlika med *zastarelo, starinsko* in *raba peša* ter morda še kakšnim kvalifikatorjem. Tudi o tem je bilo že precej govora ob veznikih: *akopram* je »*zastarelo*« (ta kvalifikator ne pove, v kateri stilni plasti jezika je to *zastarelo*, saj bi pojasnilo s te plati impliciralo tudi odgovor, zakaj je *zastarelo*, da je to neživa, papirnata beseda — toda takšnega kvalifikatorja v poskusnem snopiču ne najdemo), *akoprav* in *akotudi* je »*starinsko*«, pri *akoravno* pa enako kot pri *ako* »*raba peša*«. Na vsak način bi bilo treba v uvodu jasneje pojasniti, zakaj se pridaja besedam iste vrste različni kvalifikator. Na osnovi frekvenca? Avtorjev? Občutka sestavljalcev? Prav tako ne vemo, zakaj je *brado si sliniti za čim* »*starinsko*«, za *brado viseti* pa »*zastarelo*«. Oba iztržka bi bila morala biti najbrž v citatu, tako sta brez drugih kvalifikatorjev ob nejasnih *starinsko* in *zastarelo* pravzaprav brez vrednosti.

Zelo verjetno je, da bi bilo treba bolj pazljivo izdelati kvalifikatorje tudi s področja modalnosti in ekspresivnosti. Poskusni snopič ima samo kvalifikator *ekspresivno* in razume pod njim dvoje: ekspresivno in s čustvenim poudarkom (!). Pri posameznih geslih so tudi opisi, kakor pri *bati se*: v *čustveni prizadetosti rada nastopa pleonastična nikalnica* (zanimivo je, da pri istem geslu ni kvalifikatorja ekspr. v tako nedvoumno ekspresivni rabi, kakor je *bojim se, da se motiš*). Res še ni slovenske študije, ki bi jasno razmejila plasti modalnosti od plasti ekspresivnosti, vendar bi lahko po drugih teoretičnih študijah (zlasti ruskih in čeških) slovar izdelal kategorije, ki bi jih bilo treba upoštevati. Ravna modalnega je na primer izražena v poskusnem snopiču na različnih mestih

z različnimi pomenskimi opisi (npr. pri vezniku če — za izražanje verjetnosti, ugibanja, želje, ukaza itd.). Za razčlenbo kvalifikatorja ekspresivno najbrž ne bodo zadostovale oznake, kakor *zasmehljivo*, *šaljivo*, *pokrajinsko*. Že Jakopin omenja v navedenem članku zvezo *delala sta kot nora*, ki je opremljena samo s kvalifikatorjem *ekspr.*, pri čemer pa ni prav nič povedanega, v kateri plasti jezika jo lahko uporabljamo. Sploh brez kvalifikatorja pa je na primer zveza *blazna cena* in še mnoge druge zveze in fraze, ki pa glede na jezikovno plast, v kateri jih uporabljamo, nikakor niso nevtralne. Kvalifikator ekspresivno bi torej nujno potreboval dopolnila, in to najmanj *evfemistično*, *pejorativno*, v *privzdignjenem stilu*, *vulgarno* itd. Navedena dopolnila navajam samo za primer, saj vseh odtenkov brez gradiva ni mogoče izčrpati. Zdi se, da bi morali ob gradivu slovenskega slovarja določiti, kateri kvalifikatorji so dovolj splošni in nujni za popolnejši prikaz slovenskega knjižnega izraza. Zelo verjetno bi bilo treba poskušati s kvalifikatorji te vrste opremiti tudi primere iz starejših tekstov, saj bi to marsikje povedalo tudi, zakaj je ta ali ona zveza ali fraza umrla. Zlasti pomembni so kvalifikatorji pri prenesenem pomenu in pesniškem izrazu. Morda bi namesto kvalifikatorja »pesniško« izbrali kak drug kvalifikator, da bi lahko objavili citate z drugih področij, saj se med seboj pobijata kvalifikator »zlasti pesniško«, ob njem pa citat iz znanstvene in poljudno znanstvene literature: *Metternich je spretno krmaril avstrijski brod* (Kardelj); *rešiti se s potapljujočega se broda*; *trhli brod absolutizma*. Nemara kvalifikator »preneseno« (metaforično).

Ne nazadnje pa bi bilo treba postaviti vprašanje, ali so kvalifikatorji pravilno uporabljeni. V zaglavju terminov je pod kvalifikatorjem »mitološko« naveden izraz za onstranstvo *kraljestvo bledih senc*, izraz, ki ga poznamo najbrž iz pesniškega jezika oziroma gre za preneseni pomen (verjetno bi moralo biti to označeno ob geslu *senca* ali *kraljestvo*), prav gotovo pa to ni termin! Zelo verjetno tudi ni termin »*Petrov blagor*« *ribiška sreča*.

Iz vsega tega je razvidno, da ob poskusnem snopiču ni dovolj jasno izraženo prizadevanje sestavljalcev za teoretično trdno zasnovo slovenskega slovarja. Jasna pa bi morala biti črta od besed, njihovih zvez, fraz in pomenov, ki so v standardnem knjižnem jeziku nevtralni, ki tvorijo nevtralno plast knjižnega jezika (osnova slovarja) do besed, ki kakorkoli niso nevtralne: najprej do tistih, ki izražajo določene pomenske odtenke emotivne narave na standardni ravnini (ekspresivno z razvejanostjo pomenov), nato pa do tako imenovanega privzdignjenega jezika v eni smeri, v drugi smeri pa do stilno nižjih plasti (tudi vulgarno). Ob tem je plast pogovornega izraza, ki ima lahko vso navedeno vertikalo kot pisani jezik, kolikor je seveda pogovorni jezik zajet v gradivu za slovar. Tako pa pomanjkljivost v kvalifikatorjih povzroča, da so posamezni pomenski opisi mnogo bolj široki, kot bi bilo potrebno. Tudi je nevarnost, da nekateri kvalifikatorji ne pomenijo dosti: prav gotovo je prazna oznaka s *čustvenim poudarkom* za ekspresivno. Poudarek je lahko samo sredstvo za izražanje čustvenega, ne more pa biti samo čustveno.

Poleg kvalifikatorjev bodo trd oreh tudi termini, in sicer predvsem zaradi tega, ker jih ni mogoče natančneje razlagati, po drugi strani pa zaradi tega, ker zahtevajo silno natančnost. Mislili bi, da bodo sestavljalcem slovarja najbolj domači termini iz lastne stroke, iz jezikoslovja, in vendar so tudi tu možni spodrseljaji, da se navaja pod geslom gram. (ali je res vse jezikoslovno lahko zajeto pod enim kvalifikatorjem?) naslednja skupina terminov: *izposojena*,

knjižna, narečna, onomatopoetska, osebkova beseda; pregebna beseda, zložena beseda. V gramatiko spadajo pravzaprav samo zadnji trije termini, med njimi pa je naslednja razlika: kot drugi adjektivi te skupine so adjektivi pri vseh primerih razen pri tipu *osebkova beseda* aktualizatorji izraza, pri terminu *osebkova beseda* pa je drugače, oba izraza tvorita en pojem, en leksem, sinonimen z *osebek*, *subjekt*. V primerih izposojena beseda in zložena beseda sicer lahko izrazimo isto z izrazoma *izposojenka*, *zloženska*, vendar sta oba ta substantiva samo substantivizirana (s končnico) pridevnika. V primeru *osebkova beseda* pa gre za zvezo dveh izrazov, ki v sami zvezi nimata več svojega prvotnega pomena, ampak predstavljata nov, skupen pojem. Natančna zabeležba terminov bi morala to upoštevati in ločiti izraze vsaj s ponovitvijo izraza *beseda* ob adj. *onomatopoetska*, lahko pa tudi s tem, da bi termin *osebkova beseda* izvzeli in ga navedli posebej. Spet vidimo, kako malo zanesljiv je za natančno podajanje pomenov je abecedni kriterij. Uvod v poskusni snopič bi moral razen tega natančno povedati, kako daleč bodo posamezne stroke v slovarju zajete in koliko snovi bo, da bodo stroke enakomerno zastopane.

Ob teh vprašanjih bi se morali dotakniti tudi problema, po kakšnih kriterijih je sestavljeno gnezdo na koncu gesla. Uvod pravi, da so v gnezdo uvrščene zveze, ki so kakorkoli posebne. Pri besedi *blato* imamo v gnezdu tudi frazo *metati bisere v blato*. Pomen besede *blato* je isti kot pomen pod 1. — *razmočena zemlja*, seveda s kvalifikatorjem »preneseno«. Fraza je sorodna z latinsko frazo *metati bisere prašičem* (tudi bibl.). Prav zaradi tega bi moral biti navedeni iztržek dokumentiran in opremljen s kvalifikatorjem »pren.« ali podobno na koncu pomenskega kroga besede *blato*, tam kjer so druge podobne fraze, kakor: *metati blato na poštenjake itd.* V isto vrsto bi spadala tudi druga fraza *brskati po tujem blatu*, medtem ko je *mešati blato* konkretna fraza, ki bi zahtevala samo pojasnilo in kvalifikator, saj najbrž ne gre za prepogosto rabljeno frazo. Kolikor gre za vmesni pomen med 1 in 2, bi ga bilo treba vpeljati. Na ta način bi prišlo v gnezdo samo tisto, česar res ni mogoče drugače in drugje pojasniti, uporabnika pa bi bilo mogoče s tem pravilno informirati o pomenu besede in mu olajšati iskanje.

Iz vsega tega sledi, da bi morali pred redakcijo prvega zvezka temeljito pretresti teorijo, ki naj delu botruje. Vsa navodila naj bodo tem ugotovitvam podrejena, prav tako temeljita redakcija gesel. Pretehtanje redakcije glede na vprašanja pomena bo najbrž na prvem mestu ovrglo kriterij ureditve po abecedi, saj to ni nič drugega kakor nov dodatek že precej širokemu spisku formalističnih kriterijev, kakor so omenjeni »sintaktični« kriteriji itd. Seveda bi bilo treba tudi o tem teoretičnem uvodnem delu širše razpravljati, vendar vedno s stališča, da mora biti koncept slovarja jezikoslovno enotno zasnovan, ne pa tako, da se nekaj sprejme od kritike strokovnjakov, nekaj od kritike laikov, nekaj iz slovarske delavnice in da se tako poskuša napraviti izdelek, ki bo vsem všeč. Mislim, da bo lahko uporaben le tisti slovar, ki bo čimbolj ustrezal jezikoslovnim načelom. Ne le za strokovnjake, ampak za vse uporabnike.

III.

Nekaj pripomb ob ureditvi gesla *beseda*. Osnovni pomislek je ob razporeditvi pomenov. Prvi pomen namreč trdi, da je *beseda* »pomenska govorna enota«, drugi, da je *stavčna govorna enota*, vsebina govornjenega, tretji, da je to *govor*,

pogovor, način govorjenja, četrti pomen je možnost govorjenja, pravica do govorjenja, 5. jezik, 6. obljuba, dogovor, 7. odločanje, veljava. Poleg teh oznak so ob besedi še naslednji kvalifikatorji: pri pomenu 2 nav. množina, pri pomenu 3 — navadno ednina, pri 4 in 5 samo ednina, pri 6 nav. ednina in pri 7 samo ednina. Iz pomenskih oznak, od katerih so v primerjavi z drugimi slovarji nenavadni vsaj prvi pomeni, je razvidno, da gre za osnovni pomen in za pomenske preskoke. Če je pri takšni besedi, kot je *beseda*, sploh mogoče govoriti o konkretnem in abstraktnem, bi rekli, da je v prvih pomenih konkretno, v drugih pa prenos v sfero abstraktnega. Oziroma bolje: *beseda* ima več pomenskih planov abstraktnega, prvi, drugi plan, iz tega pa različne prenesene pomene. Možnosti ureditve sta prav gotovo najmanj dve: ali navedena po planih, ki pa vendar ne nakazuje pomenskih zvez med pomenom 1, pomenom 2 itd., ali pa takšna, ki poskuša najprej definirati abstraktni plan 1, nato prenesene pomene s tega plana, plan 2 itd. Takšna porazdelitev gradiva bi preprečila morebitno navajanje istih pomenov pod različnimi gesli, zlasti pa bi koristila razbitju gnezda, kjer je marsikateri pomen še enkrat obravnavan.

Poglejmo, kako je s samimi pomeni! Prvi pomen — *posamezna pomenska govorna enota* hoče povedati, da gre za določen jezikovni znak, za katerega je značilna govorna baza, ki je materialni izraz pomena, in sicer za posamezen znak. Poudarek je predvsem na samem znaku, kakor ga poznamo iz slovnice, in ne na njegovem konkretnem pomenu. Osnovni pomen bi se dal povedati z eno samo sinonimno besedo *izraz*. Razlago smo namenoma razširili: hoteli smo opozoriti, da je zelo težko v definiciji ob geslu opozarjati na način, ki implicira poznavanje različnih teoretičnih razprav iz jezikoslovja, da bi razumeli preprost pomen slovenskega *izraza*. V taki obliki, kot je ta pomen prikazan v poskusnem snopiču, je razlaga za uporabnika prav gotovo prazna. V vsem pomenskem razdelku 1 je mogoče v vseh primerih nadomestiti besedo z izrazom, ne da bi se pomen spremenil, le iztržek: *iskati izrazov in besed* bi postal ob taki zamenjavi tautologija. Sinonimika je seveda okvirna, toda to velja za sleherno sinonimiko, če upoštevamo, da so sinonimi pač samo besede s podobnim in ne istim pomenom.

Pomen *izraz* se v pomenu 1 prepleta s pomenom *pojem*: zlasti v drugem citatu, o katerem je bilo že govora, da ni najprimernejši.

Zveze in iztržke ter fraze, ki sledijo citatom, bi morali ločiti glede na ta dva pomena, razen tega bi se morali izogniti abecedni razporeditvi in predvsem ločiti zveze, kakor so *ostra beseda, huda beseda* od zvez, kjer je zveza z izrazom *beseda* brez dopolnila, ki bi prekvalificiral pomen. Tako pa sta brez podpičja ločena iztržka: *kaj pomeni ta beseda? ušla mu je ostra beseda*; sledi — čeprav za podpičjem — *nobena govornikova beseda mu ni ušla; huda beseda speče, zbode, žge* itd. Zdi se, da bi morali pri takšnem nizanju iztržkov in različnih pomenskih zvez presoditi, ali pomeni pridevnik bistveno kvalifikacijo samostalnika ali je zgolj prigodne vrednosti v aktualnem tekstu, iz katerega je iztržek izvzet. V drugem primeru bi zadoščal morda en sam pridevnik, da bi pokazal, kako se izraz veže z drugim izrazom. Za ilustracijo rabe *nobena beseda mu ni ušla* je tako na primer docela odveč še pridevnik *govornikova*, ker je to pač aktualizacija, ki je smiselna samo v citatu; v iztržku pa gre za smotrnost zapisa in za gospodarno porabo prostora, zato bi bilo treba premisliti, kaj se navede zgolj za ilustracijo rabe, take navedbe bi bilo treba v uvodu posebej pojasniti in jih tudi v tekstu kako označiti.

V zvezi z željo po zaporedju konkretnega proti abstraktnemu (abstraktnega I : abstraktnemu II) bi pričakovali tudi, da bodo pomeni razporejeni tako, da bodo na prvem mestu zveze s konkretnim pomenom: *delati, kovati besede*, nato z drugim konkretnim pomenom: *razumeti besede*, šele nato pa bi prišla tretja zveza *iskati besedo, beseda mi uide*. Drug pomen, ki bi spadal v ta razdelek, je pomen *pojem*. Do neke mere je obsežen v sinonimiki prvega citata in v drugem citatu, zlasti v zelo dobrem iztržku *za ta pojem nimamo domače besede*, ki opozarja na razmerje med obema pomenoma, točneje med pomenom *beseda* kot *izraz* in *beseda* kot *pomen besede*. S celotno definicijo, ki skuša brez razlikovanja objeti vse te pomene, različnost pomenov ni dovolj zadovoljivo pokazana. Ta drugi pomen bi bil spet preprost logični most k tisti skupini pomenov, ki je sedaj obravnavana pod 2, in pomeni vsebino govornega. Verjetno pa bi bilo bolj smotno na drugem mestu obravnavati pomene, ki sodijo pod skupni pojem *govor*, ker pomeni tudi to konkretum (pri tej besedi abstraktni plan 1), na tretjem mestu pomen *jezik*, na četrtem omenjeni *pojem* (kolikor ni to razvijanje prvega pomena), na petem mestu *vsebinsko govornega* in na šestem mestu in na vseh nadaljnjih prenesene pomene na drugi ravnini, npr. na modalni ravnini: *možnost, pravico do govornega* itd. Pri tem bi bilo treba povedati, ali je v kurzivi na začetku razlage gesla in zvez definicija ali sinonimika ali opis pomena, zlasti ob možnem dvoumju, kakor je *odločanje, veljava*.

Gnezdo, ki sledi pomenskim krogom, bi bilo mogoče in smotno kar se da zmanjšati na ta način, da bi primere obravnavali ob vsakem konkretnem pomenu. Tako na primer pri primeru 1 biblijsko metaforo *beseda je meso postala*. Izraz *beseda* (iz evang. po Janezu) pomeni namreč tu isto kar gr. *logos* (*ideja, beseda*). Metafora *beseda je meso postala* se uporablja danes že brez biblijske motiviranosti in pomeni nekako: *beseda je postala (se je spremenila) dejanje*. Pojasnilo poskusnega snopiča *se je uresničila* je tako premalo povedno, obenem pa vezano na biblijsko motiviranost. To pojasnilo je na tem mestu prav gotovo drugotnega pomena, saj razlaga prej aktualno mesto iz biblije kot pa uporabljamo metaforo. (Kvalifikator biblično bi bilo treba morda bolj pazljivo uporabljati: z njim je nakazan predvsem izvor literarnega teksta, iz katerega so se razširile nekatere standardne, ponarodele metafore, ni pa to označevanje stilne plasti, in bi bilo treba to vsekakor pojasniti glede na gradivo.) — V pomenski razdelek 1 spada tudi fraza *ne najdem besed* (tam je že *iskati besede!*), *ne izgubljava besed* itd. V gnezdu bi potem ostali morda samo izrazi, kakor *krilate besede, zadnja beseda mode* itd., seveda s pripombo, da je to slikovito izražanje, to se pravi iznad ravni nevtralnega.

Ob vseh ostalih pomenih velja glede razporeda isto, kar smo povedali za razpored 1.

Najbolj pereča naloga sestavljalcev redakcije je vseskozi razlikovanje pomenov. *Ubogati na besedo* pomeni na primer *ubogati na prvo izrečeno besedo*, pa je zaradi tega naravnost nerazumljivo, kako da je ta fraza uvrščena v razdelek s pomenom *odločanje, veljava*. Ko tako sledimo razvrstitvi pomenov, se namreč nenehno vsiljuje vprašanje, koliko je opisovanje enotno premišljeno. Uporabniku mora biti namreč jasno, ali je v zaglavju pomenske skupine aluzija na skupno pomensko sfero, bolj ali manj široko, ali je tu definicija in se mora glede neposrednega pomena zveze sam nekako znajti. Najbrž bi morala biti sinonimika bolj prikazana, saj že bežen poskus premetavanja pomenov kaže, da bi bil potreben globlji pretres pomenske sfere posameznih zvez in fraz, kot ga je

slutiti iz poskusnega snopiča. Gramatični kvalifikatorji za ednino ali množino so upravičeni samo takrat, kadar gre jasno za ednino ali množino, tudi je kvalifikator *navadno* preohlapen. Zlasti odveč pa je ta kvalifikator v primeru, ko je vseeno, ali je zveza v singularu ali pluralu, ker se njen pomen ne spremeni: pomen ostane v isti sferi v ednini in množini v iztržku: *kaj pomenijo te čudne besede* (enako, z razliko števila: *kaj pomeni ta čudna beseda*); prav tako: *besede silijo na jezik, veljajo dekletu, nič ne zaležejo*. Nekaj drugega je seveda primer *besede meritj* itd., ki je res samo v pluralu. Tudi je pomensko povsem enakovredno *izbrana beseda* ali *izbrane besede* (morda z rahlim pomenskim odtenkom, ki bi pa zahteval zabeležbe! Izbrana beseda — izbran jezik, govor!) Enako je v naslednjem pomenskem razdelku 3 prvi iztržek *beseda je okorna, misel pa je dobra*. Tudi tu bi lahko plural povedal docela isto kot singular, pa se človek ne more iznebiti občutka, da je singular tu pač samo zaradi kvalifikatorja. Enako sta povsem enakovredni frazi *izmenjati s kom besedo* ali *izmenjati s kom nekaj besed*, morebitni pomenski odtenek bi potreboval obravnave.

Opozoriti bi bilo treba še na vprašanje druge oblike, ki je navedena za geslom: *beséd, besedi*. Povprečen slovenski uporabnik morda na to ne bo niti pozoren, pač pa ne bo ušla oblika raziskovalcu, slovenskemu in tujemu. Ker gre za redko in praktično nerabljeno obliko, bi bilo treba povedati, odkod jo slovar ima. Prav gotovo to ni informacija o *sodobnem knjižnem jeziku* in bi bilo zaradi tega v takih primerih potrebno jasnejše opozorilo.

Med pomeni pa zastonj iščemo zveze, kjer ima *beseda* širši pomen izraza (ne glede na to, ali gre za govorjeno ali za pisano obliko *besede*) ob glagolih, ki pomenijo dotikanje: *z besedo se dotakniti česa* itd. (od konkretnega do abstraktnega). Zvezo večkrat beremo v klasični in novejši literaturi, prim. *z besedami otipavajo lep izrez na obleki* (Javoršek, Temperaturni listi, s. 15) in bi spadala v slovar prav zaradi navideznega nasprotja med pomenoma (abstrakten samostalnik in glagol s konkretnim pomenom!). Prav tako zastonj iščemo možne zveze: *Francoski pisci so v resnici mojstri za besede* (isti avtor, str. 24). Ta zveza pomeni nekaj drugega kot stalna zveza *mojstri besede*, predlog za pomeni, da gre za obrtništvo, kar je iz teksta tudi razvidno (*mojstri za čevlje* itd.). Morda je ta zveza izpadla, ker je pred Javorškom ni nihče rabil, toda če bi še iskali, bi prav gotovo še našli zvez, ki bi jih bilo treba upoštevati zaradi njih današnje rabe, pa tudi zaradi izraznih možnosti, ki jih v jeziku predstavljajo. Tako pa smo imeli ob prebiranju poskusnega snopiča vtis, da so prišle v slovar v velikem številu zveze, ki bi jih že težko zapisali, čeprav nimajo kvalifikatorja. Zato se nujno sprašujemo, ali je ta slovar v prvi vrsti namenjen preteklosti ali je usmerjen v prihodnost (prim. ne toliko pri geslu *beseda*, kolikor npr. pri geslu *bati se: boji se ga kakor hudič križa, kokoš lisice, kot kuge, živega ognja, živega vraga*, vse brez kvalifikatorja, in vendar so to danes že zlizane fraze, ki se vse manj uporabljajo že v govorjeni besedi, v pisani pa manjšajo stilno vrednost tekstu, v katerem jih avtorji uporabljajo; *tu bije prava komična žila* — z oznako Stritar; *biti po grbi, kap bije na prag spet brez kvalifikatorja; na nosu se ti bere* itd.). S temi primeri, v poskusnem snopiču jih je mnogo več, ne bi hoteli trditi, da se ti izrazi, zveze, fraze, pregovori v celoti danes ne uporabljajo več, vendar bi želeli pripomniti, da morajo biti poleg teh izrazov zajete tudi novejšje zveze in

podobe, podobe iz kultiviranega slovenskega jezika, saj se zdi, da teži slovenski jezik na današnji stopnji razvoja prav h kultiviranju besede. Slovar mora vsekakor temu pomagati.

Iz misli ob prebiranju gesla *beseda* — še daleč nismo izčrpali vsega, kar bi bilo treba ob poskusnem snopiču povedati — je tako kot tudi na podlagi ostalega gradiva poskusnega snopiča videti, da je treba temeljito pregledati, kakšna so jezikoslovna načela, po katerih je slovar delan in sestavljen. Hierarhija, ki bi se iz tega izluščila, bi vsekakor pomagala ustvariti porabnejši slovar od obljubljenega.

IV.

Z vsem tem smo vsaj približno odgovorili na vprašanja, ki so bila zastavljena s poskusnim snopičem in v JiS IX, 6. Osnovno, kar je treba poudariti, je vprašanje enotnosti slovarskega dela. Uvesti je treba zlasti bolj natančno diferenciranje pomenov, zlasti pa hierarhijo med njimi v današnjem leksikalnem sistemu.

Veliko vprašanje je na primer, ali je pri geslu *čas* pomen besede ustrezno izražen z razliko med *neomejenim* (neskončnim?) in *omejenim trajanjem*, ko gre predvsem za *določeno* in *nedoločeno dobo trajanja*. In tako naprej.

Glede frekvence (vprašanje 5) je bilo že veliko povedanega in napisanega. Kritikom te vrste frekvence se pridružujem tudi jaz. Gradivo za slovar ni bilo v začetku zbirano z namenom popisati tudi frekvenco, zato ne more biti osnova za ugotavljanje frekvence. Pojavljata pa se še dva problema: frekvenca je sinhrona kategorija, gradivo pa obsega različne dobe; pri različnih pomenih je upoštevana ena sama frekvenca. Za ilustracijo tega ugovora navajamo frekvenco pri besedi *diven* — 3. To ne priča o pogosti rabi, zgledi so iz preteklosti — ali pomeni potem, da je bila takrat frekvenca 3? Toda takrat, to pomeni verjetno na listkih, ki so iz tega obdobja na razpolago. Zaradi tega se zdi, da bi morali ta podatek — vsekakor je sama ideja o frekvenci zelo pozitivna — natančneje premisliti in ga ustrezno obdelati.

Še enkrat bi želeli na tem mestu poudariti, da je treba povedati, kdo je izbiral avtorje za izpis in po kakšnih kriterijih.

Na rob vsemu pa še ugotovitev, da bi bilo treba pri izbiri načina redakcijske obdelave stvarno posnemati najboljše in najmodernejše tuje obdelave, vendar s samostojno aplikacijo na slovenskem gradivu. Pri našem počasnem tempu in pomanjkanju strokovnjakov se namreč utegne zgoditi, da bo delo v času izdaje zastarelo, pa če bo še tako sodobno zasnovano. Težiti je treba k temu, da bo zaostanek kar se da majhen.

Te pripombe so bežne in še daleč nismo z njimi izčrpali vse konkretne problematike, ki se ponuja ob posameznih geslih. Naša želja je bila vzbuditi razpravljanje o vprašanjih, ki naj pomagajo ustvariti slovar *sodobnega slovenskega knjižnega jezika*.